

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 7.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport keretében
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében

A borítón:
Jelmeztervek Csokonai Vitéz Mihály *Tempefői c. vígjátékához*
(vízfestmény, 1809 körül)
Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Könyvtára, K 90, belső címlap

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

1773. szeptember 13. után

Ha úgy akarjuk, több „születésnapját” is megjelölhetjük az európai folklorisztikának. Szokás ezt a Grimm testvérek német mesegyűjteményének (*Kinder- und Hausmärchen...*) megjelenéséhez (1812) kapcsolni, vagy a korábbi angol szerzőket (Percy, Macpherson) említeni. Finnországban a *Kalevala* második, végleges kiadásának előszavát (1849. február 28.) minden évben megtartott hivatalos ünnepen méltatják, Lönnrot szobrának megkoszorúzásával, aktualizált ünnepi beszéddel. (Ritka büszkeségeim sorába tartozik, hogy ebben a megtiszteltetésben magam is részesültem.) A szerb Vuk Karadžić folklór közlésének évfordulóját minden évben több napon át ünneplik (*Vukove dane*). Mégis, leginkább a német történetfilozófus, történész, költő és evangélikus lelkész, Johann Gottfried Herder (1744–1803) népdalkiadványához kapcsolhatnánk ezt az ünnepet.

Herder nagyszabású életművében csak egyik (ám fontos) terület a „népek költészetének” bemutatása és értékelése. Ilyen tevékenységét, és általában munkásságát jól ismerik, az utókor mindmáig érdemének megfelelően értékeli ezt. Itt most csak az ismert tények összevonását kell megkísérelnem.

Herder a kelet-poroszországi Mohrungen községben született (ma Morag – Lengyelország; a hétéves háború után egy időre Oroszországhoz tartozott). Először orvos szeretett volna lenni, majd a königsbergi egyetemen filozófiát tanul. Itt kerül kapcsolatba Immanuel Kanttal. 1764-től a rigai (német) dómiskola tanára, később segédlelkész. Noha ez tipikusan elkelő balti német gyülekezet volt, a lett nyelvvel és a népköltéssel lehetetlen volt nem találni kapcsolatot. Meghívták a szentpétervári német gyülekezeti iskola felügyelőjének, azaz az ottani protestáns társadalom egyik vezetőjének – ám nem fogadja el a felkérést, és Rigában marad. 1769-ben mond búcsút a Baltikumnak. Hosszú európai tanulmányútra indul: Dánia, Franciaország, Brüsszel. Hollandia után Hamburgnál tér vissza német földre. Útközben ismerkedett meg a francia felvilágosodás filozófiájával. Ez után a holstein-gottorpi trónörökös kísérőjeként bejárja a különböző német államokat: nyilván megismeri az életkörülményeket, és a lehetséges reformokat szövögeti. 1771-től Bückeburg egyházi tanácsosa. 1775-ben Goethe hívja Weimarba, ahol lelkész, majd szuperintendens. Sorra jelennek meg főbb művei (noha ezekhez nem volt egyszerű anyagi támo-

gatást találnia). 1788–89-ben egy éves itáliai tanulmányutat tesz (barátai költéségén!). Éppen hazaérkezése napjaiban tör ki a francia forradalom. Ez után főként egészségügyi okokból tovább utazik a német földön. Több oktatási tervet készít. Voltaképpen váratlanul hunyt el, több kéziratát befejezetlenül hagyva. Egyébként is sok munkán dolgozott egyszerre, és többször átírta ezeket. Életpályája és utazásai magyarázzák, milyen sokféle (nemcsak európai) folklórról szerzett ismereteket. Shakespeare, Percy gyűjteménye, az ossziáni költészet, a középkori spanyol románcok, az *Edda* és a skandináv költészet huzamosan érdekelte. Érthető, hogy mind az észet, mind a litván, s nem csupán a lett költészet került kezébe. Évtizedeken át foglalkozott a népek egymáshoz hasonló költészetével, és ennek kiadásával. Amikor a „népdal” vagy „népköltészet” szavakat használja, ezeken nem egyetlen nép, hanem a „népek költészete” jelenségét érti.

1764. június 8-án jelent meg a *Königsberger Politische und Gelehrte Zeitungen* hasábjain az alig húszéves Herder első népköltési közlése, *Jörru*, egy észet ballada fordítása. A következő években egyre nő a birtokában levő „népdalgyűjtemény”. 1773–74-ből már kész az ún. *Ezüstkönyv* füzet, menyasszonyának, Karolina Flachslanndnak a tisztázásában: 74 dalszöveg, zömmel fordítások. Ennek birtokában írja a címként fentebb megadott napon kiadójának (Hartknoch), hogy elkészítette a régi népdalok egy kis kötetét *Lieder alter Völker* címmel. Elkezdik ehhez előfizetők gyűjtését, a könyv azonban nem jelent meg, csak egyetlen példányban maradt ránk e gyűjtemény. A következő években szakadatlanul törekszenek megjelentetésére. Végül 1778 januárjában érkezik meg a lipcsei Weigand kiadóhoz az ekkor már *Volkslieder* című gyűjtemény első kiadásának kézírata. A javítások és a korrektúra elvégzése után 1778. május közepén lát napvilágot, már ekkor is „első rész” címmel utalva a tervbe vett folytatásra. A kötet elején Shakespeare *Hamlet*-jéből való idézet olvasható, majd *Zeugnisse über Volkslieder* (Adatok a népdalokról) címmel adattár következik, és három részben 24-24 népdalszöveg. A második rész kéziratát már ekkor eljuttatta a kiadóhoz, és ez 1779 májusában hagyta el a sajtót ugyancsak 30-30 szöveggel, amelyekhez Herder magyarázatokat is ad. Továbbra is gyűjti a szövegeket, ám csak halála után, 1807-ben a tübingeni Cotta kiadónál jelenik meg a „teljes” szöveganyag, akkor már *Stimmen der Völker in Liedern...* (szó szerint: A népek hangjai dalokban) címmel. Hogy milyen sokrétű és csakugyan többféle néptől származó a közölt anyag, a Herder hagyatékában megmaradt jegyzékből láthatjuk. Eszerint a különböző kiadásokban összesen több mint száz dalt gyűjtöttek egybe, legalább húsz néptől. Percy gyűjteményéből összesen 24 szöveg olvasható, Shakespeare-ből úgy 10, Ossiantól 3, német népdalból 15, régi irodalmi szövegekből 13. spanyolból 18, franciából 5, litvánból 8, horvátból (morlákából) 4, ózlandiból 10 (köztük a *Völuspá* szövege is!), görögből 5. De van észet, lapp és grönlandi (összesen 6) szöveg is. Sőt, külön perui és madagaszkári dalokat is találunk. Az angol–skót–német túlsúly érthető, a távoli és

ritkébb példák leginkább azt jelzik, hogy „népek” csakugyan mind rendelkeznek saját dalokkal.¹

Herder tekintélye és az évtizeden át húzódó kiadás híre hozzájárult ahhoz, hogy a *Volkslieder* széles körben ismertté váljon – már a megjelenés előtt, majd után. Magyarországon leginkább azért emlegetik, mivel hozzá fűződik az ún. „herderi jóslat” – a szláv népek tengerében szigetként álló magyarok nyelve el fog múlni. ² A magyar népköltési gyűjtés történetét bemutató dolgozatok is rendre hivatkoznak a herderi háttérre.

Először Rát Mátyás 1782. január 16-án a *Magyar Hírmondó* hasábjain nyomtatásban tette közzé felhívását magyar népdalok gyűjtésére. Megemlíti, hogy „minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Anglusok és a Francziák, nem tsak az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket; hanem a távol lakozó népekeit is. [...] Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népnek szájában forogni szokott régi versekenn, mellyeknek *Volkslieder* a nevezetek?”³

A szövegben a *Volkslieder* árulkodó szó – Herder gyűjteményének első változatának szóhasználatát tükrözi. Az *Anglus* nyilván Percy gyűjteményére utal, az említett francia és olasz példákat nem részletezi. A „távol lakozó népek” megjelölés az Európán kívüli kontinenseket jelzi.⁴

Az első publikációk idején még nem fordítottak magyarra herderi népdalokat. Csak legújabbán vált közismertté,⁵ hogy a „madagaszkári dalok” közül 1815-ben Döbrentei Gábor négy fordítást közöl az *Erdélyi Múzeum* hasábjain. Biernaczky Szilárd szerint ezeket egy bécsi kiadványból (*Lieder der Wilden*) vette át. Valójában azonban az 1807-es – már nem Herder által sajtó alá rendezett – kiadás függelékében (*Anhang*) találhatók.⁶

Ám fordítások nélkül is tudott a magyar reformkor Herder népdalairól.

Egyébként tanulságos, hogy a Reclam kiadó, amely megszerezte a jogokat Herder dalgyűjteményéről, még 1945 után is „NDK” kiadásban jelentette meg e

- 1 E történetről lásd összefoglalásomat: *Javaslat a „Folklór Világnapja” megünneplésére*, EFI Communicationes 15 (Budapest:Európai Folklór Intézet, 2005).
- 2 A nemzetközi és magyar Herder-szakirodalom tekintélyes és pontos. Azt első jó áttekintés PUKÁNSZKY Béla disszertációja: *Herder haszánkban: I. Herder és a népies irány* (Budapest: 1918).
- 3 Modern, részben hasonmás kiadása: *Magyar Hírmondó: Az első magyar nyelvű újság. Válogatás*, szerk. KÓKAY György (Budapest: Gondolat Kiadó, 1981), 363–364.
- 4 A magyar összefüggéseket lásd összefoglalásomban: „A magyar népdal »felfedezése«, *Honismeret* 27 (1999): 52–56.
- 5 Lásd BIERNACZKY Szilárd, „Afrikai »vad népek« költészete: Egy filológiai felfedezés és oknyomozás története. Malgas énekek Döbrentei Gábor folyóiratában (Erdélyi Múzeum 1815)”, *Erdélyi Múzeum* 81, 2. sz. (2019): 13–27.
- 6 Johann Gottfried HERDER, *Stimmen der Völker in Liedern: Volkslieder*, Hg. Heinz RÖLLEKE (Stuttgart: Reclam, 1975), 391–398. A szövegek Evariste Parny francia publikációjából (*Chansons Madécasses*) készített német fordítások.

dalokat Werner Creutziger gondozásában, Maximilian Jakubietz osztályharcos és marxista előszavával. Párhuzamul megjelent egy „NSZK”, polgári kiadás is, Heinz Rölleke gondos filológiai áttekintésével, kiváló kiadástörténeti utószóval.

Herder népdalfogalma eltér a ma megszokottól: nem a különböző népdalműfajokat veszi sorra, hanem olyan „irodalmi” szövegeket mutat be, amelyek történetisége és poétikája az irodalom általános jelenségeinek felel meg. Hangsúlyozza a szövegek kultúrához kapcsolódását; ez a „népek hangjai” szemlélet.

Ha megnézzük a nevezetes német népdalkiadványokat, ezek nem a herderi programot követik, hanem a szorosabb értelemben vett néprajzi-folklorisztikai módszert alkalmazzák, s legtöbbször egy-egy táj vagy vidék közismert dalait tartalmazzák (egyre gyakrabban már dallammal együtt). Az ilyen klasszikus szöveggyűjtemény még mindig az irodalom és kultúra keretei között marad: Achim von Arnim és Clemens Brentano *Des Knaben Wunderhorn* (A fiú csodakürtje, 1806–1808) című antológiája sok műfajt ölel fel, ám csak a szövegeket, a dallamok nélkül. Ezeket Ludwig Erk és F. M. Böhme csak jóval később teszik közzé (*Deutscher Liederhort*, 1893–1893, három kötetben). Egyébként a német népdalkincs páratlanul gazdag, százsámra tehetők a fontosabb kiadványok.⁷

A herderi program abban is hatásosnak bizonyult, hogy a népdalok fontosságát hangsúlyozta. Néhány esetben az állam maga kívánta összegyűjteni és publikálni a nép dalhagyományát. Az 1800-as évek elején főként Tirolban foglalkoznak a történeti érdekű népdalok gyűjtésével és kiadásával. 1819-ben a Bécsi Zenebarátok Társasága külön kérdőív alapján állít össze egy ilyen gyűjteményt (ezt ma *Sonnleithner Sammlung* néven említik). Még ennél is tanulságosabb a morvaföldi *Guberniální Sbirka* (Kormányzósági gyűjtemény, 1819), amelyet maga a hatóság állított össze.⁸ Sajnos a Magyar Királyság területén nem készült hasonló „állami” népdalgyűjtemény.

A XIX. században Európa legtöbb országában a népdalok gyűjtése és kiadása elválaszthatatlan a herderi örökségtől: a népdalok önálló költészetet képviselnek, és az illető nép történetének is fontos dokumentumai.

Egyébként is érdemes lenne áttekinteni a világ népeinek folklórját a magyar fordításokban. Több ilyen publikáció készült, és néha nem is tudjuk pontosan, mely forrásokat és éppen azokat használt Tiszai Andor, Komlós Aladár, Palasovszky Ödön, Hevesy Iván, Radnóti Miklós vagy Fónagy Iván, Weöres Sándor, Tornai József és mások. Még a budapesti kabaré is többször adott elő a

7 Áttekintést ad a népzenekutató Wolfgang SUPPAN, *Volkslied* (Stuttgart: Metzler, 1966).

8 Modern, kitűnő kiadása: Karel VETTERL, *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezka z roku 1819*, K tisku připravila Olga HRABALOVÁ (Strážnice: Ústav Lidové Kultury, 1994). Lásd áttekintésemet: „A *Guberniální sbírka* (1819) és a magyar népdalgyűjtés kezdeteinek lehetséges mintái”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 5, szerk. Csörsz Rumen István, 253–272 (Budapest: Reciti, 2017); vö. TARI Lujza, „Magyar vonatkozású darabok a *Sonnleithner-gyűjtemény morva anyagában*”, in *uo.*, 273–282.

primitív népektől származó verseket – és nem is mindig kigúnyolva. Ehhez képest az egyik meglepő közlés Kassák Lajostól származik, aki *Egy kosár gyümölcs* című, falusi tárgyú kisregényében (1939) ezt írja:

Első gimnazista koromban osztályfőnökömtől egy könyvet kaptam kölcsön, amely a primitív népek meséivel és dalaival volt tele. Ebben a könyvben az északnyugat-afrikai törzsek egyik gyönyörű dalára bukkantam, amit azon nyomban fölolvastam Mári néninek. HERERÓ ASSZONYOK DALA volt a címe és rám úgy hatott, mintha a hereró törzs dalnoka egyenesen Mári nénit dalolta volna meg versében.

Ó öreg
mellei összetöpörödtek
Senki nem akart neki tehenet ajándékozni [és más négy versszak].⁹

Érthető Kassák érdeklődése és a magyar avantgarde is egyenlő értékűnek tartotta a primitív és a kortársi művészetet – mégis meglepő, milyen csatornákon is jutottak el Herder óta a világ népeinek dalai hozzánk.

Mivel a magyar népköltészet kutatása elválaszthatatlan a reformkori magyar irodalom történetétől, irodalomtörténeti rendezéseink egyszersmind népköltészet-történeti rendszert is adnak. Még Erdélyi János is követi a „világméretű” herderi áttekintést, ám Sebestyén Gyula és Solymossy Sándor már csak magyar horizontot tüntetnek fel. Horváth János generációkra ható áttekintése (*A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*, 1927) szintén hazai rendszert nyújt. Ezt követi majd Ortutay Gyula is (a legteljesebben lásd kétkötetes népdalszövegantológiáját, 2. kiadás, 1975). Az ilyen társadalmi jellegű népköltészet-értelmezés sem adott nemzetközi kitekintést. Csupán legújában, elsősorban Dávidházi Péter tanulmányaiban jelenik meg egy irodalmi szövegfelfogás, és népdalaink értelmezésében Toldy Ferenc munkássága került előtérbe.¹⁰

A „herderi örökség” kiterjed a szövegkezelés egészére. Hogyan kell verses szöveget közölni, hogyan tüntessük fel a fejezeteket, párbeszédet az alkotások

9 KASSÁK Lajos, *Egy kosár gyümölcs* (Budapest: Babits Kiadó, 1995), 393–394. A verset *Asszonydal* címmel 1930–31 körül Radnóti Miklós is lefordította.

10 Nem szükséges itt a nemzetközi és magyar Herder-befogadást részletezni. A történetfilozófiát és a felvilágosodást tárgyalta RATHMANN János, *Zur Geschichtsphilosophie J. G. Herders* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978). Csak a szlávokra tett hatással foglalkozott egy nemzetközi konferencia, és szinte alig említette a folklórt: *Johann Gottfried Herder: Zur Herder-Rezeption in Ost- und Südosteuropa*, Hg. Gerhard ZIEGENGEIST usw. (Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Literaturgeschichte, 1978). Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Universitas Kiadó, 2004).

címeit? Mikor és hogyan lehet „címekeket” adni, egyes témákat, típusokat érzékeltetni. Annak megfelelően, hogy a hivatalos irodalmi nyelv milyen írásképet használ, németes, angolos, franciás közlésmódot használnak. A „nyelvjárási jelleget” is különböző módon lehet érzékeltetni. Megoldandó az egyes szövegek és variánsok sorrendje, illetve ezek csoportosítása is.

Noha hasonló folklór-filológiai problémák az egész Európában megtalálhatók, Magyarországon az átlaghoz képest is részletesebben jelentkeznek ezek a kérdések: az „új magyar irodalom” megteremtésének része a népek költészetével foglalkozás is. A közelmúltban fiatal(abb) folkloristák egész nemzedéke kutatta e témakört.

Az első „probléma” maga a (műfaji) megnevezések kialakítása volt. A XIX. század közepére a *népdal* vált műfajnévvé, ide értve írók „népdalait” is. A *ballada* csak a következő generáció számára vált megszokottá. (Itt főként Arany János műfaj-megnevezési gyakorlata terjedt el.) A prózai műfajok között a *népmese* a XIX. század második felében válik közhasználatúvá, a *rege* megnevezés helyébe pedig inkább a *monda* kerül.¹¹

A második „probléma” a szerzőség kérdése.¹² A XIX. század közepére úgy gondolják, hogy a „nép” alkot, és sem az egyes előadó, sem egy-egy téma „megfogalmazója” nem keltett különös figyelmet. A gyűjtő és közlétevő maga is alakít, stilizál, olykor csak utánoz. Ezzel kapcsolatban a „szerzői jog” sajátos felfogása terjed el: a népköltészet közlője élvez a szerzői jogot – amely azonban csak igen ritkán jelent honoráriumot. Az újraközlést néha az első közlő maga jelenteti meg (mint Erdélyi János), máskor a kéziratot birtokoló személy (Gaal György, Kazinczy Gábor, Gyulai Pál, Kriza János, az Arany család több tagja).¹³ A közlő változtathat a szövegen, vagy akár versbe költi át a megismert népmesét, mondát.

A harmadik „probléma”: kinek a számára készül a közlés? Általában a szép-irodalmi művek közönsége számára. Egy-egy jellemző, reprezentatív „nemzeti” műfaji antológia a cél. Jelképesnek tartják e szövegeket, és a különböző népek világfelfogását keresik bennük. Külön csoportba vehetjük a nem magyarul készülő magyar népköltési kiadványokat: meséket, mondákat, népdalokat egyformán. Ezzel kapcsolatban bontakozik ki a „szerzői jog” kodifikálásának meg-

11 Lásd e kötetben MIKOS Éva tanulmányát az Orbán Balázs közlésében megjelent mondákról.

12 Általában is áttekinti e kérdést: GULYÁS Judit, *„Mert ha trunk népdalt, mért ne népmesét?”: A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Néprajzi tanulmányok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010).

13 Mintaszerű szövegfilológiai gondossággal készült teljes áttekintés: *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratosa mese- és találósügygyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*, kiad. DOMOKOS Mariann és GULYÁS Judit (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas Kiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018). VADERNA Gábor recenzióját lásd jelen kötet *Szemle* rovatában.

vitatása. Már 1838-tól kezdve elsősorban Toldy Ferenc szorgalmazza a szerzői jogvédelem szabályozását – Európában társtalan következetességgel mindig utalva a népköltési szövegek sajátosságaira is.¹⁴

Mínthogy ez időben már a nyomda és a könyvvarusítás a kapitalista gyakorlatot követi, a szerzők és könyvek közé jutó emberek is pénzt próbálnak szerezni a kiadványokból. A rendezetlen helyzet furcsa, egyenesen kriminális eredményekhez vezet. Még a rangos kiadványokat is az „előfizetés” (prenumeráció) előlegzi meg, az esetleges vevők, de kiadók, sőt nyomdák is ebből a pénzből kezdi el a kiadást. Gyakori a pénzügyi vád, akár a csalás is. A leghíresebb ilyen per Erdélyi János *Népdalok és mondák* kötetei körül játszódik. A több helyről is megszervezett előfizetés eredményeként a szerkesztő Beimel József pesti nyomdászt bízta meg a szedéssel. A kinyomtatott példányok terjesztését Emich Gusztáv könyvvarusra bízta. A második kötetet Erdélyi azonban Magyar Mihály könyvkereskedőnek adja, hogy vállalja a nyomdaköltségeket, ezen kívül Erdélyi 1000 forint tiszteletdíját. Ezért Magyar Mihály egy kiadás tulajdonjogát is megkapta. Emich azonban eközben további példányokat utánnyomtatott. E „hamis” példányokat Erdélyi megtámadta, Beimel pedig feljelentette a Helytartótanácsnál.¹⁵ Mesék újranyomásával, más gyűjteményekből saját közlésbe átvevő megoldásokkal mg évtizedek múltán is találkozunk. Voltaképpen ezért bukkan fel több könyvben is az „eredeti népmesék” megnevezés, amely arra vonatkozik, hogy a közlő saját anyagát publikálja, és nem másoktól vesz át szövegeket.

Egyébként az egész XIX. században időről időre felbukkan a jogi és peres megoldás igénye az egyes mesék közlése vagy újraközlése esetében. Gyulai Pál, Tóth Béla, Benedek Elek és mások kiadványait tárgyalták ilyen módon. Még az az érv is elhangzott, hogy a német mesekiadványokban sem szokás az eredeti mesélők adatainak feltüntetése.

Már a XIX. század elején megfogalmazódott a magyar folklór nem magyar nyelvű közlésének szükségessége. Joseph Hormayr iskolájából Georg von Gaal, Johann Mailath, Aloys Mednyánszky német nyelvű magyar mese- és mondaközlései¹⁶ tartoznak ide. A népdalokat illetően a John Bowring-féle 1830-as *Poetry of the Magyars* volt a legjelentősebb munka, egyszerűsített egy többkötetes európai antológiasorozat része.¹⁷ Erről a műről szokás volt tudni, noha nem elég pontosan.

14 DOMOKOS Mariann, *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*, Néprajzi tanulmányok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015), legkivált: 344–388.

15 T. Erdélyi Ilona részletesen leírta az eseményeket, és közzétette Erdélyi János tiltakozó szövegét. Áttekintő dolgozatban: DOMOKOS, *Mese és filológia*, 373–374.

16 Lásd erről áttekintésemet: „Reformkori mondák Magyarországon”, in *A folklórtól a folklorizmusig: Történeti folklorisztikai tanulmányok*, 133–145 (Budapest: Universitas Kiadó, 2001).

17 VOIGT Vilmos, „Rumy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumen István, 216–243 (Budapest: Reciti, 2012), 250.

Érdemes összekapcsolni ezt Toldy Ferenc *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) antológiájának létrejöttével is.¹⁸ Ezekben az években osztrák, szlovén, szlovák, bánáti román népköltési közlések szintén napvilágot láttak, amelyeket azonban csak ritkán hoznak kapcsolatba a magyar folklorisztika történetével. A szepességi vagy erdélyi szász honismereti kutatások megmaradtak a maguk keretei között.

Sztachovics Remig pannonhalmi bencés összegyűjtötte és kiadta az északnyugat-magyarországi német lakodalmi dalokat (*Brautsprüche und Brautlieder auf dem Heideboden in Ungarn*, Wien, 1867). Karl Julius Schöer, a nagyhatású osztrák irodalmi személyiség – 1849 nyarán Haynau személyi titkára volt! – Pozsony környéki német karácsonyi játékokat közölt (*Die Oberuferer Weihnachtsspiele – Főrévi karácsonyi játékok*, 1858). Albert és Arthur Schott bánáti román meséket gyűjtött (*Walachische Märchen*, 1845). Sajnos ezeket a német kiadványokat máig sem vetették össze a hasonló magyar forrásokkal.

Egészen különös a háttere az ún. *Sankt-Johanner Kodex* (*Mosonszentjános-i kódex*) kéziratnak.¹⁹ A XVI. században jelentős gazdasági fejlődést mutat a Hanság és vidéke (ez a „Heideboden”) német falvainak vidéke. Az új telepesek (olykor egész falvak) magukkal hozzák kézíratos szokáskönyveiket, a vallási ünnepek és bibliai történetek színes illusztrációival. Két fő forrás másolatai ezek. A protestáns Nikolaus Hermann-féle *Evangelia auf alle sonn- und Festtage in gantzen Jahr...* (Wittenberg, 1560) és a katolikus Jakob Bohr *Geistlicher Glückshafen* című munkája. Ezek nagy részét újra meg újra másolták, a helybeliek a színes illusztrációkkal együtt. Köztük a legszebbet bizonyos Anton Lang, az ilyen kódexeket másoló „szakember” készítette 1808–1809-ben. Az 569 lapos (!) kódexben 51 egész oldalnyi illusztrációt találunk.

A főbb témák: az Atyaisten, Ádám és Éva bűnbeesése, Noé bárkája, Jákob létrája, az égő csipkebokor, a bűnbánó Dávid, Bábel tornya, a Törvény magyarázata, Szent Ambrus, a Szűzanya, Szent Klára, Mária szeplőtelen fogantatása, Szent Anna, a Jó Pásztor, Jézus Betániában, Jézus Jákob kútjánál, Mária Magdaléna, Krisztus mennybemenetele, Szent Margit, Szent György, Éva teremtése, József erényessége, a hatalmas kánaáni szőlőfürt, Szent Margit, a Szeplőtelen Szűzanya, a Jó Pásztorlány, a Húsvét angyala Krisztus testével, a tékozló fiú hazatérése, a húsvéti tojás, Mária, a jó tanács anyja, a Szentháromság, Ábrahám megvendégeli a három angyalt, Bálám szamara, Rafael arkangyal kíséri Tóbiást, a szenvedő Jób, az angyali üdvözlés, Jézus a pusztában, Krisztus színeváltozása, Krisztus az Olajfák hegyén, Szent Péter, Krisztus feltámadása, Ádám és Éva kiűzetése a Paradicsomból, az utolsó ítélet, a pásztorok imádása.

18 Lásd beszámolómat: „Toldy Ferenc tizenöt magyar népdala”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 2, szerk. Csörsz Rumen István, 205–229, 332–333 (Budapest: Reciti, 2013).

19 Mintaszerű modern kiadvány: Karl MANHERZ, Marietta BOROS und Maria STANG, *Der Sankt-Johanner Kodex* (Budapest: Pytheas Kiadó, 1991).

A sokrétű illusztrációk fél évezred keresztény ikonográfiáját képviselik, a felekezetek számára egyaránt használatosak. A kódex végén a helyi vallásos népszokás illusztrációját látjuk: a betlehemjárást és a csillagjárást (képünkön). Ez után a templomi áldozatot ábrázolták. Az utolsó illusztráció a házasság dicsérete. Maguk a szövegek díszes lapokon, igazán gondos kivitelben készültek.

A „Heideboden” területéről egyébként sok ilyen, többé-kevésbé díszes családi imakódex maradt fenn. A dallamokat nem tudták ábrázolni, ám az idős asszonyok még a közelmúltban is őrizték az egyes énekek dallamát. Szinte lehetetlen, hogy egy „kisebbségi” paraszti kultúra hogyan tudta évszázadokon át fenntartani ezt a sokoldalú szokásvilágot.

Nem mondhatjuk, hogy mindez ellenpólusa lenne a „herderi jóslatnak”. Az egykori gazdag falusi szokásvilág világszerte elmúlt. Szerencsés helyzetben vagyunk, ha legalább emlékeit idejekorán felfedezték és lehetőség szerint őrzik is. A kisebbségi helyzet, a nem hivatásos írásbeliség egyszerre jobban megmarad és jobban meg is szűnik.

A Herder levele óta eltelt két és fél évszázad nemcsak a régi falusi kultúra elmúlását hozta magával, hanem a népköltési gyűjtés szinte egészét teremtette meg világszerte. „Nem az énekes szüli a dalt, a dal szüli énekesét” – idézzük a paradoxont, amely ez esetben igaz. Nem a folklórkutató hozza létre a népdalokat, ő csak a „sajtó alá rendező”, aki felfedezi, milyenek is a népdalok, ezeket

még csoportosítani és megnevezni is tudja. De maguk a dalok ettől függetlenül élnek (vagy éltek), és ha sohasem jegyzik fel őket, akkor is léteznek (léteztek). Ez a világszintű jelenlét a herderi folklorisztika ma is meglevő öröksége.

Herder nyomán „mindenütt” lehetett népdalokat találni. A Grimm-mesék nyomán ugyancsak „mindenütt” lehetett népmesékre találni. Ezért lehetséges az, hogy oly sok népdal-, illetve népmese gyűjtés és -kiadás vált ismertté. Nálunk a reformkori népdalgyűjtés adatai korábban is köztudottak voltak, legfeljebb mindmáig sem sikerült ezek teljes jegyzékét összesíteni. Ami a meséket illeti, Gaal György óta egy-két gyűjteményt volt szokás említeni. Az utóbbi évtizedekben előkerült magyar mese gyűjtemények azonban jelzik „szinte mindenhol” lehet mesékre bukkanni az 1820 utáni fél évszázadban.²⁰ Nemcsak a jobbágyok, hanem a katonák, a diákok, a műveltebb falusiak is tudtak mesélni. Ebből a szempontból tanulságos az Arany család meseismerete és -közlése.²¹ Népdalt is szinte mindenütt lehetett gyűjteni, és a *Népdalok és mondák* számára százával küldtek be írott dalfüzeteket. (Ezt a tényt egyébként Európa más országaiban ugyanígy tapasztaljuk.)

Voltaképpen a XIX. század közepére megszokott tényezővé vált a népköltészet megismerése. Noha sokban hasonlít egymáshoz a herderi és a Grimm-modell, van különbség köztük. E korban a mese- és mondaközlések alapja legtöbbször az írásos szöveghagyomány, amely az „előadók” által manifesztálódik. A népdalok esetében a kompetencia megléte a legfontosabb kellék. Ehhez hozzátartozik nemcsak a dalok ismerete, hanem a meglevő dalok alapján újak megfogalmazása is. A társadalom sajátos csoportjai újra meg újra tudnak dalokat megfogalmazni, átfogalmazni, alakítani. Ez Európában évszázados hagyomány, például a céhek, a diákok, a katonák élnek is ezzel a lehetőséggel. Ez a vers- és dalkompetencia évszázadokon átível; nemcsak a lakodalmi rögtönzések, sírversek, gúnyversek, emlékkönyv-költemények, ünnepi verselmények maradnak meg. Hogy mennyire természetes volt e jelenség, még későbbi példákkal is igazolhatjuk. A kommunista Magyarországon Lenin és Sztálin születésnapjain is felszólították az embereket ilyen tárgyú „spontán, közösségi” alkotások készítésére, amelyeket azután valamilyen nyilvánosság számára adtak elő.

Keresztanyám, aki akkor egy cukorkaboltban dolgozott, több ilyen Lenin- és Sztálin-verset költött. A család számára váratlan művekből ilyen részekre emlékszem: „Lenin, mily fényes e név / halála után eltelt huszonnyolc év. / Sztálinnak volt ő tanítója, / a bolsevizmus megalakítója” – a többi strófaból nem merek idézni. Az irodai írógépeken terjedő versikék forrása a munkahely volt, ahol nagynéném korábban már megverselte munkatársai születésnapját, névnapját, a gyermekek születését stb. Ezek is sztereotip alkotások voltak – a herderi költői kompetencia és performancia eredménye.

20 A Grimm-kötetektől elterjedő *Hófehérkéről* lásd kötetünkben DOMOKOS Mariann tanulmányát.

21 Vö. Az Arany család mese gyűjteménye.